

Az elbeszélés gyönyörűsége

GION NÁNDOR: MINT A FELSZABADÍTÓK

Gion Nándor terjedelmét tekintve is jelentős életműve mintha önmagában is cáfolná a történet hiányával és a történet elmondhatatlanságával kapcsolatos elméleteket. Igen, *mintha* cáfolná. Gion ugyanis nem tesz mást, mint történeteket mond el, történeteket, amelyek egyszer valójában megtörténtek vagy csak az elbeszélő képzetében léteztek mindaddig, amíg megteremtőjük papírra nem vetette őket, s amelyeknek szereplői, hősei vannak, néha még tanulságai is, olvasásuk közben pedig azt érezzük, mintha mi is ott lennénk, ahol a történetek megtörténtek, azaz azonosulni tudunk a szereplők nem mindennapos világával, máskor pedig az írói teremtő képzetnek adózunk nagy elismeréssel, a mondatok ritmusa pedig úgy emel be bennünket egy megismerésre váró világba, ahogy csak a legnagyobb mesterek mondatai képesek ezt megcselekedni. A történeteket Gion természetesen nem azért meséli el, hogy az újabb esztétikai alapvetéseket szétdúlja, meglehet, nincs is semmi köze semmiféle esztétikai elképzelésekhez, ő azért mondja el mindazt, amit elmond, mert nem tehet mást. Alkata, természete, írásművészete a történetek elmesélésére predesztinálja, s ez elől a kihívás elől nem tud, de műveit olvasva érezhetjük, nem is akar kitérni, noha ő is átélte és átéli mindazokat a kétségeket és küzdelmeket, amelyek a hagyományos elbeszélői magatartás eltűnéséből következnek.

Mindezzel együtt *elbeszélőként* Gion meglehetősen egyedül áll az újabb magyar irodalomban. Pár évtizeddel ezelőtt még rangos társai lettek volna, mindenek előtt talán Tamási Áron, s nem azért mert világuk annyira hasonlítana egymásra, hanem azért, mert Tamásin kívül talán senki nem volt, aki annyi súlyt tudott volna magára a történetre és magára a mondatra rárakni, mint Gion Nándor. Meglehet, egy alapos elemzés számos párhuzamot feltárhatna a két világ között, a legfontosabbnak azonban azt érzem, hogy Tamásihoz hasonlóan az intellektualizálódó prózában – s tegyük hozzá: világban, miközben az újbarbárság erőszakteleiteit éljük át – Gion megőrizte a szavak, a mondatok, a metafora és a történet erejét, hogy a segítségükkel tárja fel a huszadik század végi világ rejtelmait. Az újabb magyar próza az utóbbi időben nem is irányzatokra, hanem alkotókra bomlott, így jelentek meg – teljesen hitelesen – a gondolati konstrukciókat magukba foglaló epikai formák, másutt a világra közvetlenül, szinte áttétel nélkül reflektáló formák, ismét másutt a próza-kísérletek, amelyek a világ megragadhatóságát hivatottak felmérni, s nem hiányoznak a töredék-prózák és a világ leépültségét a nyelvi sivársággal megragadó ábrázolási módok sem, ahogyan a groteszk is őrzi erejét: a világot a maga gondolatiságával méri, s az ábrázolható és feltárható világból csak azt hívja elő, amire a maga gondolati előfeltevéséhez szüksége van. Ebben a széles és jelentős teljesítményeket létrehozó mezőnyben maradt egyedül a maga történethez és elbeszéléshez való ragaszkodásával Gion Nándor. Talán Bodor Ádám művészete rokonítható még leginkább az övével: nem annyira tónusával, noha a pusztulásra hangolt világ mindkettejüké, hanem a történetmondás következetessége miatt. Csak azt ne higgyük, hogy a történethez való ragaszkodás szükségszerűen avítottá, régimódivá formálja az újabb írói törekvéseket. Nem, nem a forma, hanem a tehetség a meghatározó, s erről

mintha hajlamosak lennénk elfeledkezni, amikor a modernség és a korszerűség mibenlétét formai követelményekkel szoktuk meghatározni – főképpen akkor, ha még a formáért folytatott küzdelem stációi sem említődnek.

Gion Nándor emberteremtő képzetének legfőbb sajátossága az, hogy az esendő s kisszerű emberben is képes megmutatni az általános emberi vonásokat, a maga faluszéli, társadalmon kívüli hőseit a legfontosabb emberi kérdések kutatójává és átélőjévé formálja. Emlékezzünk csak, ahogyan a *Száz év magány* hősei a maguk és családjuk történetében mintha az emberiség történetét élnék át, a felfedezések mámorával együtt, azaz képesek a világot a maguk törvényei szerint újraépíteni, a *Virágos katona* Rojtos Gallaija úgy vonul a Kálváriára, s a Jézust ostorozó katonák közül a mellén sárga virágot viselő mutatja meg a számára, hogy más távlata is lehet az életnek, mint a hétköznapi létért folytatott állandó küzdelem. Fője Géza, Gion egyik legjobb olvasója írta erről a mozzanatról: „*A katona Jézust korbácsolja, de úgy áll ott, mintha nem volna jelen, s bár üt, de tulajdonképpen nem üti. Mindenki szenved a Kálvária képein, Jézus csak úgy, mint a pribékek és a farizeusok, de ő boldog. Mintha bizonyosságot tenne, hogy más dimenziók is vannak, az ember pedig messzebbre nézhet, mint ameddig a szem ellát. A virágos katona megtanította Gallait, hogy beléphetünk a mesébe, az abszolút időbe, konkrétan megfogalmazva: lelkiállapotot válthatunk. Ez pedig távolról sem jelent elszakadást a valóságtól – hiszen Gion időnk egyik legkitűnőbb realistája –, de robbanásszerű tágulást. Rojtos Gallai helytállott, makulátlan maradt a hétköznapi világban, ezért elnyerte a legfőbb jót: megláthatta az 'igéret földjét', a határtalan életet, mint Bulgakovnál a Mester és Margarita. Az élet honfoglalása megy végbe a szenttamási Kálvárián? Valóban, Rézi itt fogadja meg a legénynek, hogy a népben marad, nem kapaszkodik fölfelé, és megtanítja táncolni, jövőendő örömei ritmusát kelti fel benne a virágos katona színe előtt. De több is történik, Gallai beavatja Rézit a mesébe, a Kálvária-hegyre így hallik fel a lét örök meséinek zúgása.*”

Valóság és mese, konkrét idő és abszolút idő, röghöz kötött és határtalan idő: ezek a kettőségek formálták a *Virágos katona* és a *Rózsaméz* című regényeket – feltehetően a most formálódó, és a Forrásban fejezetenként megjelenő *Ez a nap a miénk* című folytatásukkal együtt – a század első felének szenttamási és vajdasági történetét összefoglaló munkából az örök emberi küzdelmet megörökítő regénnyé, *Az anyagi vigasságot* az egyik legszebb és legáltalánosabb karácsonyi történetünké, s jóformán minden elbeszélésének és regényének hőseit, így a *Mint a felszabadítók* címmel összegyűjtött elbeszélések Irmái Józsefét is az őt körülvevő keretek feszegetőjévé és tágitójává. Csak azt ne higgyük közben, hogy ez a művekből kiolvasható egyneműség és hasonlóság nem rejt magában alkotói küzdelmeket, válságokat és tragédiákat. Csak azt ne higgyük, hogy a történethez való ragaszkodás buktatóit és csapdáit Gion nem élte át. Már az micsoda drámára utal, hogy a *Virágos katona* és a *Latroknak is játszott* című regények záróregénye az első munka megjelenését követően negyedszáz esztendővel még nem készülhetett el, s megírásához a szerzőnek országot is „váltania” kellett, mert a történet ott, ahol megtörtént, egyszerűen nem volt megírható és elmesélhető. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a teljes történetek mellett Gionnál is megjelentek a töredék-történetek, a teljes világot átfogó regények mellett a novellák, s a novella-ciklusok, a töredékességüket önmagukban is hangsúlyozó formák. Az elmesélhetőség határait jelzi az is, hogy a közvetlen – egyes szám első személyű – elbeszélés mellett Gion egyre sűrűbben meséli másnak a történetét, ő maga, nem is ő maga, hanem alteregója, M. Holló János, M. H. János, vagy M. H. J. regényíró, vagy egyszerűen csak a regényíró lejegyzí azokat. A történetek elmesélőjének, lejegyzőjének és önmaga

alakjának ezektől való elkülönítése jelzi, hogy a közvetlenül elmondható történet eltűnt, a világ velünk már nem történik meg, ha valakivel még megtörténik, akkor az szükségszerűen más, a világ a mi történetünként már nem mondható el, általunk – az író által – a történet már nem élhető át, csupán lejegyezhető, s megérthető. Miközben tehát Gion ragaszkodik az alapeleméhez, a történethez, egyben azt is jelzi, hogy az általa felépített világ nemcsak tartalmi, hanem formai vonatkozásait tekintve is összedőlt. Nem mindennapi feszültség ez a történet mindenhatóságát megteremtő író számára, s ez a feszültség Gion újabb írásainak valamennyiét belengi. Ha nem élnénk át ezeknek a szükségszerűen nyelvi teremtményeknek a nyelven keresztül megközelíthető tartalmi vonatkozásait és szépségeit, akkor azt is mondhatnánk, hogy Gion újabb prózája ezt a feszültséget tárja fel, s prózájának egyik legnagyobb értékét éppen ennek a feltárása jelenti.

Formai szempontból a legújabb, a *Mint a felszabadítók* című Gion-kötet is más által „elmesélt” történetek gyűjteménye. A „mesélő” Irmay József asztalosmester, aki már eddig is sok szép könyvespolcot készített M. Holló Jánosnak, az írónak, s hogy az író ismét hallgathassa történeteit, újabb könyvespolcokat rendel tőle. Az író alakja csak a kötet első és utolsó történetében tűnik fel, nem csekély öngúny és ironia kíséretével. Eszerint ugyanis M. H. J. híres és drága író, aki a könyveit is drágán adja el, ezért már sikerült összegyűjteni kétszáz márkát. A novellafüzér világát azonban nem az író, hanem Irmay József alakja határozza meg. Az ő alakja mögött sejlik fel háttérként a valamikori, az ötvenes évekig, sőt még tovább visszanyúló jugoszláviai, ezen belül pedig vajdasági világ, a történetek elmondásának idejét pedig a jugoszláviai polgárháború történései révén határozhatjuk meg. *„Tökérszegezen vittek ki a frontvonalra – mondja például Modrovich Béla, Irmay József fogadott fia. – Ott is sokat ittam, annyira részeg voltam, hogy egyáltalán nem emlékszem, hogy mit csináltam az első három napon. Amikor kijózanodtam, géppisztoly volt a kezembern, és mindenki dicsért bátorságomért. Azt mondták, hogy az elmúlt három nap alatt én kaszáltam le a legtöbb horvát gárdistát. Aztán folytattam a lövöldözést. Lőttem: mindenre, ami mozgott. És nem csak a gárdistákra.”* Tévedne azonban az, aki mindezek alapján azt hinné, hogy a történetek szereplőinek gondolkodását az egykor volt jugoszláviai vagy a történetekkel azonos idejű vajdasági politikai-nemzetiségi problémák határoznák meg. Ilyen igényt talán csak a magunk értelmiségi beállítódása támaszthatna, Gion pedig sokkal nagyobb író annál, minthogy eleget tenne az ilyen jellegű értelmiségi elvárásoknak. Őt nem az elvárások foglalkoztatják, hanem az élet maga, hiszen Irmay Józsefet is csak az élet, a maga élete és munkája foglalkoztatja. A jugoszlávság és annak egész problematikája természetesen jelen van ebben a könyvben is, de csak háttérként van jelen, úgy, ahogy a maguk mindennapi életét élő emberek tudatában is csak háttérként jelenik meg, hiszen ennél fontosabb és figyelemre méltóbb jelenségekkel is találkozunk naponta. Gion hősei itt is mást – és többet – tudnak, mint amit a teoretikus alapon gondolkodó értelmiségiek gondolnak. Ők például képesek jéghegyekkel álmodni, tudják, hogy miért reszket az ember keze, tudják azt is, hogy ha gonosz lélek lakik egy öregasszonyban, akkor az képes a hangszerekbe is gonosz lelket küldeni, sőt a fiatal lányok csak lepedős ágyon tudnak mosolyogni, ahhoz pedig, hogy egész éjszaka mosolyogjanak, nagyon sok pénz kell. Ezek a lányok furulyázni is gyönyörűen tudnak, de az sokba kerül, többbe, sokkal többbe, mint az asztalosmester által készített éjjeliszekrény. Gion hősei azt is tudják, hogy nem jó az, ha az ember különbözik a többitől, Bruzsinszki, a lengyel ezért vágja le kisbaltával

a lábán lévő hatodik ujját, elfeledkezik azonban arról, hogy a közösségből éppen ezzel a változással kerül ki. Gion hősei mindemellett tisztában vannak azzal is, hogy az időt legjobban a munkával lehet eltölteni, s megtanulták, hogy a mimózákat nem szabad késsel bántani, ellenben ha kézzel törnek egy-egy ágat, akkor a bokor gyorsabban nő, sőt, azzal is tisztában vannak, hogy a medúzák nem hoznak szerencsét, ezért aztán érdemes olyan helyre költözni, ahol soha nem jelennek meg a medúzák. Nemcsak a maguk világával vannak tisztában, hanem azzal is, ami ezen a világon kívül esik. Hugyik Mihály például, a *Mint a felszabadítók* című elbeszélés egyik szereplője azért vonul a folyópartra, mert tudja, hogy egy asztalosműhelyről nem lehet verseket írni. „*A folyó vizont gyönyörű. És a folyópart is! Csak meg kell írni.*” Hugyik Mihály a művészet örök feladatát is tisztán látja: „*A művészeknek az a dolguk, hogy felgyújtsák a világot.*” S ha felgyújtani nem is sikerül nekik – a művészeknek és Hugyik Mihálynak sem –, a történelmi valóság lényegével annak abszurdításával együtt is tisztában vannak. A szóban forgó elbeszélés Nesebiknéja azért kényszerül új diófa-bútort csináltatni a lányának, mert a felszabadító(!) hadsereg katonái széthasogatták a bútoraikat. „*Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi érdemleges elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.*”

Láthatjuk, nem kevés az a tudás, amit Gion alakjai a világról tudnak, s amit Gion a hőseiről tud. Magam mégsem hiszem, hogy Gion Nándor ennek a tudásnak az illusztrálásáért írta volna meg elbeszélés-füzérét. A kötetben találunk „csattanóra kihegyezett” történetet nem is egyet, találunk olyat is, amelyik a jelképiségével, „mögöttes tartalmával” éri el a maga hatását, de nem ezek vannak többségben. De még ha többségben is lennének, a számszerűség ezen a területen már nem jelent semmit. A számoknál és a különböző arányoknál ugyanis jóval fontosabb az, hogy Gion a maga megtalált, kiküzdött történeteiben és az elbeszélés általa megteremtett, feszültségektől egyáltalán nem mentes módján „történetenként” rendkívül gazdag, telített világokat hozott létre – ezek a maguk nyelvi valóságában létező világok pedig képesek önmagukban is létezni, mint ahogy a nagy elbeszélők munkái mindig önmagukban, főképpen pedig önmagukért léteznek, túljutva minden tanulságon, példabeszéden, mögöttes tartományon. Úgy érzem, Gion Nándor is önmagukért és az elbeszélés örömeért, gyönyörűségéért írta meg a maga újabb történeteit – az olvasó pedig elfogadja, hogy a világ még egy-egy egységesként megmutatkozó történet segítségével is megragadható. (Osiris, 1996)

Füzi László